

Драгана Радовановић
Јована Николић

АКУТ У ГОВОРИМА КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА* (СКИЦА ГЕОГРАФСКОГ РАСПОРЕДА)

У раду се на основу досадашњих описа косовско-ресавских говора картографски приказује ареал метатонијског акута, или као сигурно потврђен или пак наслућиван у ранијим истраживањима у појединим зонама овог дијалекта. Акут је поуздано посведочен у говорима средишњег поддијалекта, а с доста сигурности се претпоставља да се изоглосе његовог простирања продужују и југозападно од копаоничког масива косовско-метохијског подручја. Досадашња истраживања се допуњују новом грађом из шест пунктова Средњег Ибра, анализираним и поступком експерименталне фонетике. Резултати су показали да се акут одржао и на левој страни Ибра, упркос иновационим утицајима са Рогозне.

Кључне речи: косовско-ресавски говори, метатонијски акут, средишњи и јужни поддијалекат К-Р говора, Средњи Ибар, лингвогеографски приказ.

Based on the existing descriptions of the Kosovo-Resava dialect, this paper presents cartographically the areal of the metatonic acute accent – either as confirmed or presumed in some zones of this dialect in the earlier research. The acute accent has been confirmed in the central subdialect, and it is reasonably assumed that the isogloss of its distribution extends south-westward from the Kopaonik mountain of the Kosovo and Metohija region. Earlier research is supplemented with materials from six new places in the middle Ibar region, analyzed by applying experimental phonetic methods. The results show that the acute accent still exists on the left bank of the river Ibar, in spite of strong innovatory influences from Rogozna.

Key words: Kosovo-Resava dialect, metatonic acute accent, central and southern Kosovo-Resava subdialect, Middle Ibar, linguo-geographical overview.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1.1. Ареално представљање језичких појединости на одређеном простору пружа потпунији увид у синхроно стање, као одраз завршених или чак непреврелих дијакхроничких процеса, јер „од картографирања нема бољег поступка да сабрана грађа ‘прогледа’. Карта некад наговести одговор, једнако је важно и када само постави питање” (Пижурица 2005 :71).

1.2. Актуелна настојања да се на српском језичком простору открију „трагови” акута и исцртају нови правци кретања изоглоса подстакнуте су претпоставкама „да су и сви штокавски говори наследили, из старије епохе њиховог развитка, поред двају акцената силазне интонације и један акутски интониран акценат, метатонијски – чакавски акут” на шта „указују још увијек разасути његови трагови у неким штокавским говорима” (Ресо 1987: 255),

* Рад је резултат рада на Одсеку за дијалектолошка истраживања Института за српски језик САНУ, финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора бр. 451-03-68/2022-14 и резултат рада на Институту за српску културу Приштина/Лепосавић (Уговор бр. 451-03-68/2022-14).

као и Ивићевом тврдњом да чување акута на штокавској језичкој територији подразумева неколико подручја без међусобног додира. Претпоставка је да се метатонијски акут могао очувати и у источним штокавским говорима (не само оним на западу), који иначе чувају и старо место акцента (Ивић 1994: 246; 1998: 398).

1.3. Добра проученост средишње зоне косовско-ресавског дијалекта омогућила је да се у општим цртама одреди ареал акута у овој зони (Ивић 2009: 84), будући да је више дијалектолошких истраживања потврдило вредности акценатских реализација које се могу довести у везу са очуваношћу фонолошке индивидуалности прасловенског акута. Засад смо експлицитно обавештени да акутска вредност на тлу централне косовско-ресавске области захвата „копаоничко-западноморавски комплекс” (Радић 2010а), то јест обухвата простор источно и североисточно од Копаоника – сливове Топлице и Расине те да је крајња северна тачка сектор између Трстеника и Крушевца до близу Западне Мораве. У дијалектолошкој литератури изостају подаци о томе да ли се евентуално тај ареал протезао све до контактне подручја са призренско-јужноморавском зоном, где се продором балканистичких црта ова фонолошка вредност изгубила.

Установљено је да јужна тачка иде до Мерћеза и Мрче западно од Куршумлије, односно да је „језгро” овог ареала Александровачка Жупа (Ивић 1994: 245–246); неоакут је сачуван „у траговима” и у сливу Студенице (Драгин 2005). Потврде фонолошке очуваности метатонијског акута на југоисточној копаоничкој страни отвориле су питање његове очуваности на јужним и југозападним обронцима Копаоника, на косовскометохијској страни (Радић 2010а: 230).

2. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Међу прве помене који указују на могућу очуваност прасловенског акута жупске области убрајају се Московљевићеве белешке настале на дијалектолошкој екскурзији 1907. године са проф. Белићем¹ по крушевачкој Жупи и Расини:

„Све карактеристичне особине Косовско-ресавског дијалекта овде се доследно чувају, како фонетске, тако и морфолошке и синтаксичке. Штета је што професор Белић нигде није објавио оно што је нашао приликом овога пута. Ако су његове белешке сачуване, ваљало би из њих повадити све што је интересантно и објавити. Можда ћу и ја то учинити са својим белешкама, а овде ћу рећи само неколико речи о говорним особинама тога краја. Акценат с крајњега

¹ Историју присуства метатонијског акута у говорима Србије, с пуном аргументацијом (информацијама и уверљивим претпоставкама), даје П. Радић (2010а). У вези с поменутом дијалектолошком екскурзијом у тексту објављеном пре више од једне деценије, П. Радић скреће пажњу научној јавности на важно питање „са националног и културолошког аспекта” о стогодишњем ‘прећуткивању’ присуства ове акценатске вредности у говорима Србије. Питање се своди на чињеницу да је Белић на овој екскурзији морао уочити акценатску специфичност посећене зоне посебно у време и упознавања са чакавском акцентуацијом, те на чињеницу да своје налазе из теренске бележнице никада није саопштио. Проблем продубљује и чињеница да је управо Московљевић непосредно након Белићеве смрти упознао научну јавност са белешкама са ове екскурзије. Радић закључује да је Белић доделио „спорадичан карактер” жупском говору „у оквирима аналошких појава”, чиме га је искључио из природног миграционо-дијалекатског тока (Радић 2010а: 234–235).

слога увек се преноси, али место краткоузлазног има краткосилазни, нпр.: *вѡда, нѡѡа, ѡѡјац, сѡѡу* (3.л.през.). Али поред „, ^ и ´ акц. нашли смо и четврти, врло распрострањен дуги акценат, који је врло сличан чакавском акуту. Његов тон се упочетку пење као у дугоузлазног, а прикрају пада. Из техничких разлога овде ће за њега бити употребљен знак ´. Он свуда замењује дугосилазни, чак и у једносложним речима, нпр.: *гѡђе (гѡђѣ), исѡрѡча (ѡрез.), ѡѡмѡиши, ѡрѡње, Ливѡђе, рѡшѡва, гуѡан, зѣље, десѣѡи, нѣма, ѡлоѡун, лѡђа, ѡрегѡ, бѡр, не гѡ, ѡрѡг* и др. Дужина под акцентом и пред њим увек се чува, а после њега се скраћује” (Московљевић 1960:83).

2.2. Из овог периода позната је и Елезовићева дијалектолошка екскурзија², „по Пећи и Вучитрну” (1908), публикована 1911. Елезовићеве забелешке своде се на истицање маркантних акценатских разлика двају дијалекатских зона:

„Пећ и пећска околина употребљава, и ако не беспрекорно, ипак доста добро дуги узлазни акценат што се не може рећи за Вучитрн и околину, ма да сам се сада уверио да се и око Вучитрна чује акут, али врло недоследно. За сада не знам како је дошло до овога мешања ова два тако различна акцента. Центар је те неправилне употребе та два акцента Вучитрн. Према томе, поред других ситнијих разлика између вучитрнског и пећског говора, ова употреба акута била би једна од значајнијих” (Елезовић 1911: 469).

2.3. Питање акута све више заокупља пажњу дијалектолога, а материјали са терена указују на његову ширу распрострањеност, што значи да косовско-ресавски дијалекат није „једини предео где је у српским народним говорима прасловенски неоакут доживео и наше дане” (Ивић 2009: 63). Тако у новије време дијалектолошка литература располаже и подацима о акутској вредности на терену западне и северозападне Србије.

2.3.1. Са северног подножја Рудника Д. Петровић и С. Гудурић (2008) извештавају да се акут простире 150 километара у правцу од југа према северу те да качерске прилике сведоче о преношењу ове косовско-ресавске особине и на шумадијско-војвођански терен. Уз то, претпостављају да би акут у говорима северне и северозападне Србије могао бити очуван у говорима који

² Белешке са овог Елезовићевог дијалектолошког путовања Радић (2010а) посматра као скромне, а истовремено и вредне податке који упућују на присуство метатонијског акута у косовскометохијској области. Примери подесни за анализирање у контексту акутских реализација *мѡаѡица, гѡђе, гађе* (Елезовић 1911: 470) Радића наводе на питање да ли је „овакву акценатску вредност аутор заиста чуо у пећком крају, или је у његовом бележењу дошао до изражаја акценат из његовог завичајног вучитрнског говора, за који се, будући да се налази у поткопаоничком крају, такође могу претпоставити трагови метатонијског акута” (Радић 2010а: 232). Аутор износи још једно битно запажање о разликама у акценатском инвентару Елезовићевог прилога (1911) и *Речника косовско-мѡѡихиској диалекѡѡа* (1932, 1935): оне се своде на интервенције у смислу уклањања дугоузлазног акцента. После извесног времена аутор *Речника* више „не проблематизује” тзв. „мешање” два дуга акцента, па све лексеме у *Речнику* носе једно од два акценатска обележја (кратки силазни или дуги силазни акценат). Због таквог поступка при уређивању грађе за публикавање, Радић (2010: 235–236) се пита: „Зашто Елезовић више нема недоумицу око „мешања” дугих акцената у делу косовскометохијских говора?” и износи интересантне и, мислимо, оправдане претпоставке: да је сам Белић као редактор имао значајну улогу у редитовању текста и акцента. Елезовић је „тачно стављао” акценат у његовом присуству, а Белић је извесно истрајавао „на ставу о архаичном, основном двоакценатском систему косовско-ресавских говора.”

чувају фонолошку индивидуалност јата. У појасу Качера, акут је потврђен у прилошким речима – *нѡг, вѡг, ѿѡр*; у Гмн. вишесложних именица – *добро-вѡљаца, домаћинсѡва, Македѡнаца, брежуљака*; у презенту – *ѿримѡти, ѿромѡни, зарѡди, сѡшѡва*; у трпном придеву – *забѡљен, замрѡчено, умлѡчена* (Петровић – Гудурић 2008: 421).

2.3.2. Драгољуб Петровић (2010) на основу уступљеног тонског материјала (и усменог саопштења) из Топлице и Блаца Југославе Арсовић и постојећих монографских описа говора Качера, Груже, Горобила, Драгачева и Ужичке Црне горе (само у контакту са драгачевском и таковском зоном), износи претпоставку о очувању неоакута на сектору од Драгачева до северног подножја Рудника. Испитујући акценатске ликове типа *врѡнѡм, добѡи ѡѡка* (Стевовић 1969), *врѡбѡцѡ, чвѡрѡка* (Николић 1972), *вѡ се довела, добро-вѡљаца, сѡси* (Ђукановић 1995), *ѿѡр, ѡѡр, мѡла, кѡље, девѡјке, ѡзѡјми, ѡ шѡмѡ* (Арсовић 1973), *чвѡрѡка, ѡроврѡено* (Марковић 2005), *зарѡди, девѡјка, кѡла* (Петровић – Гудурић 2008) – Петровић закључује да се на том терену акут није изједначио са дугим силазним акцентом, а да га истраживачи обељавају знаком за дугоузлазни акценат (Петровић 2010: 398–399).

2.3.3. У новије време, на основу накнадног увида у дијалекатске текстове са терена северозападне Србије и поновног (преслушавања) прегледа записа из личне архиве, М. Петровић-Савић (2020) указује на примере са акутском вредности. Она открива трагове овог акцента на материјалу из Јадра, Рађевине, Подгорине, Колубаре и Посавотамнаве. Категорије и позиције у којима је забележен акут идентичне су онима које наводе и други аутори: глаголи *врѡшѡм се, гѡђу, кѡжѡ, рѡдѡи*, именице *млѡга, у цркви*, придеви *сѡнчева, зѡмско*, заменице *нѡј, вѡс, ѡн*, прилози *ѡшѡ, нѡг, вѡг*. На основу „слушног утиска“ даје опис акценатске реализације, тачније слога са акутском интонацијом: „има подигнуту тонску линију, константнију од оне код дугоузлазног акцента, или прилично равну, с блажим падом на постакцентском слогу“, док је код једносложеница уочен изненадни пораст мелодијске линије. М. Петровић-Савић је за потребе израде СДА обишла поједина насеља у (северо)западној Србији и нема сумње да је могла сада циљано, и поновним преслушавањем звучних записа уочити акценатске ликове које бисмо могли довести у везу са акутом: „На самом почетку трагања, припремили смо ухо за препознавање дугоузлазног акцента на месту дугосилазног. Како је време одмицало и наше ухо извесно време слушало ту акценатску вредност на поменутој позицији у речи, постало је осетљивије и способније да дефинише и препозна то што је звучало као *ѡо нешѡо између*“ (Петровић-Савић 2020: 134–135; и у нап. 16).

2.4. Фонолошка индивидуалност акута очувана је у „широј“ и „ужој“ копаоничкој области, у насељима источно и западно од планинског масива (Радић 2010б: 21–22; Радоичић 1996: 32, 39). Поред тога, остаје да се испита и зона северног Поибарја (Ивић 2009: 84) до студеничког слива у којем је акут последњих година такође потврђен (Драгин 2005: 89–92; 2015: 64–68).³

³ У новије време међу приоритетније теме и питања будућих дијалектолошких истраживања косовско-ресавских говора на Косову и Метохији С. Милорадовић на прво место поста-

2.5. Остало је, међутим, отворено и питање да ли је и у којој мери очувана вредност акута на косовскометохијској, тачније на ибарској страни Копаоника, будући да поједини акценатски ликови (*нађу*, *лџзе*), потврђени Божовићевим истраживањима, пружају добар подстицај за такву претпоставку.⁴ Осврћући се на акутску проблематику косовскометохијске зоне, Радић скреће пажњу на чињеницу да је српска наука (додале бисмо – нажалост) направила велику временску дистанцу пре него што се вратила изучавању, односно откривању трагова старог акцента на српском језичком простору (2010а: 230).

2.6. Подстакнуте досадашњим истраживањима акутске проблематике на тлу К-Р говора, у раду ћемо на основу постојећих података добијених из зона у којима је потврђена акутска вредност приказати картографски и хронолошки досадашње резултате истражености појаве. Картографски поступак обухватиће и мапирање микрizona у којима треба извршити истраживања, а све с циљем да се сумирају досадашњи налази и усмери пажња дијалектолога у оцртавању прецизнијих граница појаве.

2.7. Ради бољег увида у историју проучености акута, у табели ће бити дата хронологија истраживања, насеља и примери у којима је потврђена или пак претпостављена ова акценатска реализација:⁵

ВРЕМЕ ИСТРАЖИВАЊА	АУТОР	КАТЕГОРИЈЕ РЕЧИ	ПОЗИЦИЈА У РЕЧИ	ИСТРАЖЕНА НАСЕЉА
1911 (1908)	Глиша Елезовић	именице: <i>мнађица</i> , <i>гађе</i> ,* глаголи: <i>гође</i> .*	иницијални слог: <i>мнађица</i> , <i>гађе</i> , <i>гође</i> .*	Вучитрн, Пећ, Лауша, Дрсник, Клина, Бича, Клиновац, Будисавци, Црни Врх и Бело Поље. ⁶
1960 (1908)	Милош Московљевић (Александар Белић)	именице: <i>ѝраѓ</i> , <i>боѓ</i> , <i>ѝрање</i> ,* глаголи: <i>гође</i> , <i>исѝрича</i> ,* бројеви: <i>гесѝти</i> .*	иницијални слог или једини слог: <i>ѝраѓ</i> , <i>боѓ</i> , <i>ѝамѝиши</i> ,* медијални слог: <i>решѝава</i> .*	крушевачка Жупа и Расина.

вља „прозодијски систем – неоакут”, као и нарушавање типичног акценатског инвентара овог (под)дијалекта, настало као последица међујезичких и међудијалекатских интерференција (2019: 213).

⁴ Првослав Радић (2010а; 2010б) располаже материјалом из насеља Бело Брдо, Горње Граничане, Земаница и Јелакце.

⁵ Примери у табели са дугоузлазним акцентом и примери у табели са ознаком акута код Јовића (1968), означени су звездицом и претпостављају очуваност метатонијског акута у истраживаним говорима и говорним зонама. Московљевић (1960) свестан посебности новог акцента у Жупи као техничко решење употребљава дугоузлазни акценат (в. т. 2.1.).

⁶ У намери да подвуче прецизније границе говора који представља предмет његовог интересовања (Вучитрн и околина), Елезовић (1911) је током десетодневне екскурзије од Вучитрна до Пећи обишао и насеља у којима има „труња из говора призренског” (нпр. Јањево, Крушево) или је имао увид у месне говоре Подримља (недалеко од Призрена и Ђаковице). Пошто се овде ради о другом дијалекатском типу, са фокусом на проблематику нашег рада – акут, а са тим у вези и Елезовићевим коментарима да има највише грађе из Пећи и Вучитрна са околином (за које везује „неправилну употребу” два дуга акцента), на карти ћемо приказати само насеља која засигурно чине део косовско-ресавских говора.

1966	Радомир Алексић – Славко Вукома- новић	именице: <i>кључ, нож</i> ; [*] придеви: <i>бели, жути</i> ; [*] бројеви: <i>пети, шес</i> ; [*] глаголи (презент): <i>мѣсим, радиш</i> . [*]	иницијални слог или једини слог: <i>ган, њуш,</i> <i>мак, црећ, жѣр, мѣж,</i> <i>зѣб, ѡраї, снѣї, ѡуї, јак,</i> <i>лѣї, ѡућ, ѡшї, лѣва,</i> <i>љѣбе, рѣшим, бѣримо</i> . [*]	Кожетин, Дренча, Стањево, Витково, Стубал, Ракља, Ратаје, Боботе, Латковац, Поповац, Велика Врбница, Кобиље, Рибаре, Мала Грабовница (Александровац и Брус)
1968	Душан Јовић	глаголи: <i>ради, нѣма</i> (презент), <i>чѡвајте</i> (императив); [*] придевске речи: <i>зайсано, жуши</i> ; [*] именице: <i>мѡзак, кѡриш</i> . [*]	иницијални слог: <i>мајсиѡр</i> ; [*] медијални слог: <i>зациїћен</i> . [*]	Тоболац, Велуће, Ратаје, Стопања (Трстеник)
1973	Југослава Арсовић	збирне именице: <i>лијсе,</i> <i>ѡројзе</i> . [*]	иницијални слог: <i>ѡвојзе, клѡјсе</i> [*]	Стубал, Трбуње, Попова, Међухана, Шилмана, Сварче, Блаце (Топлица)
1981	Слободан Реметић	именице: <i>кључ, сѡца</i> ; [*] придеви: <i>бели, кѡси</i> ; [*] глаголи: <i>радим, виче</i> (презент); <i>ѡрѣсо</i> (р. глаголски придев). [*] бројеви: <i>девети</i> . [*]	иницијални слог или једини слог: <i>мѡс, нож,</i> <i>кључ, ѡврд, сѣд, клин,</i> <i>ѡлої, ѡрѣсо, ранимо</i> ; [*] медијални: <i>печѡрка,</i> <i>девети</i> ; [*] финални слог: <i>славѡј</i> . [*]	Дренча (Александровац)
1990	Првослав Радић	именице (и збирне именице): <i>сѣно, ѡрње,</i> <i>зѡдруга</i> ; [*] глаголи (презент): <i>млаїтим, нѣћеш, знам</i> ; [*] придевске и прилошке речи: <i>врѣдан, чѡврїш</i> . [*]	иницијални слог: <i>ѡлаїтим, скићу</i> ; [*] медијални слог: <i>камѣње,</i> <i>ѡнедељкем</i> [*]	Мрче (Куршумлија)
1993	Милосав Вукићевић	именице: <i>Цѣр, во, бѡр,</i> <i>нож</i> . [*]	иницијални слог или једини слог: <i>нож, ѡѡж,</i> <i>срї, во, Цѣр</i> . [*]	Пепељевац, Ново Село, Мачковац, Тмава, Даби- новац, Пачарађа, Мерћез, Барлово, Доње Точане, Дединац, Кастрат, Висока, Рударе, Рача, Жуч, Механе, Селиште, Мирница, Жегро- ва, Мердаре (Куршумлија)
1994	Павле Ивић	именице (и збирне именице): <i>девер, ѡрѡзе;</i> придевске речи: <i>мѡла,</i> <i>сиѡри</i> ; глаголи (презент): <i>дѡће, сѡиши</i> .	иницијални слог: <i>радимѡ, чѡвам;</i> медијални слог: <i>размѣси, уїѡле;</i> финални слог (отворени и затворени): <i>ѡроврѣ,</i> <i>ѡасѡљ, унаїрѣд.</i>	Ливађе, Кобиље (Брус)
1996	Ивана Радоичић	именице: <i>сѡнца, нѡћи;</i> придева: <i>грѡїѡ;</i> прилога: <i>дѡсиѡ;</i> показних заменица: <i>онѣ;</i> глаголи (презент): <i>знаш, баци;</i>	иницијални слог или једини слог: <i>знаш, коњ,</i> <i>крїв, крв, лѣњ, врїшим;</i> медијални слог: <i>девѡјку,</i> <i>исѡнско;</i> финални слог (отворени): <i>онѣ, вели</i> .	Бело Брдо, Крш-Мала, Црнатово, Брзанце, Зема- ница, Јелакце, Крушевље, Поток Мала (Лепосавић)

мишљењу развијала само „угледањем” или процесима аналогije. Разумљиво је да је у почетку неописана природа акутске вредности збуњивала ауторе, па се, осим бележења дугоузлазног на тим позицијама, нису упуштали у њена коментарисања (Арсовић 1973) или су своје резултате (недоумице) повезивали са другим истраживачима: Р. Алексић и С. Вукомановић (1966) утврђују да се „морфологизација акцента” у насељима брусског и александровачког краја (у односу на Белићеве налазе на једносложницама) раширила и на друге категорије двосложних и вишесложних речи; М. Вукићевић (1993: 21) региструје акценат који се по вредности идентификује са другим узлазним акцентом, поистовећујући га са налазима Белића у Жупи и Р. Алексића и С. Вукомановића (1966) у александровачком и брусском крају.

2.7.3. Са друге стране, Јовић у говору Трстеника за уочену вредност употребљава знак ~ само „условно” тј. дистинктивно, како би се означила фонетска разлика према дугосилазном акценту. Иако је уочена вредност слична чакавском акуту, аутор констатује да је тешко донети закључак о чакавском акуту, јер у „источним штокавским говорима није констатовано постојање овог акцента”, већ да се пре намеће питање „да ли је идентификација дугосилазног и акута оставила извесних трагова у разлици артикулације вокала” (Јовић 1968: 29).

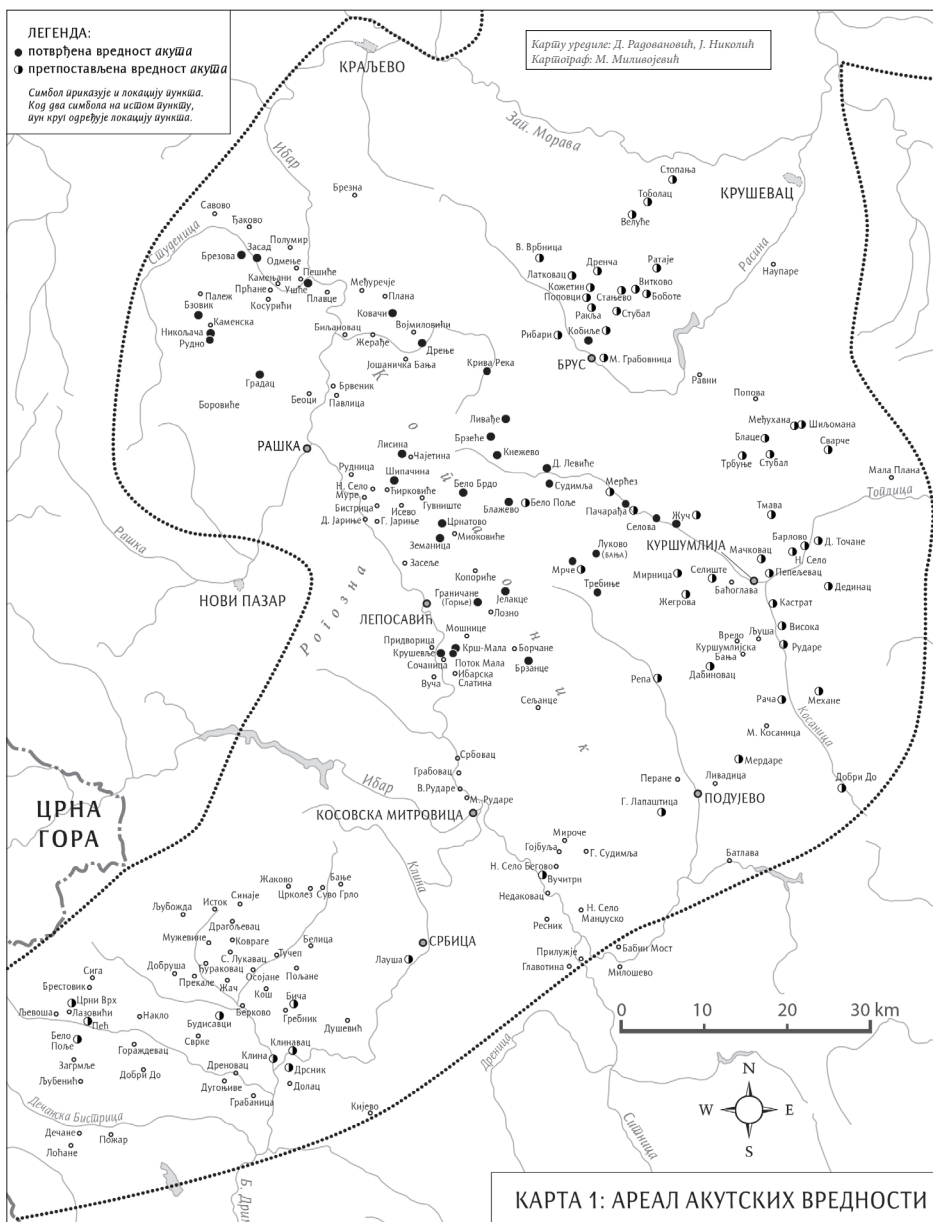
2.7.4. Реметић (1981) наводи да је у говору Дренче дугозлазни акценат аналошким путем „продро” у једносложнице и вишесложнице, те да се, поред многобројних потврда дугоузлазног акцента на месту „старосрпскохрватског” акута, „присуство тог акцента у једносложницама типа *mós* чини вероватнијом претпоставку о аналошком пореклу појаве” (с нејасним правцем аналогije: од косих вишесложних облика према основном једносложном облику или пак обрнуто) (РЕМЕТИЋ 1981: 570). Р. Ђуровић у опису Дренче (1996: 15) тврди да дуги узлазни акценат није могао аналошки продирати у одређене типове, будући да није био учвршћен у акценатском систему, те према „стању у чакавским и икавским посавским говорима у свим тим наведеним примерима био је метатонијски акут”.

2.7.5. Описујући говор Мрче, Радић ће недвосмислено указивати на могућност довођења нетипичног дугозлазног акцента у везу са метатонијским акутом, рекавши да се он ипак „не може свести искључиво на какву експресивну модификацију неког од акцената” (1990: 9).

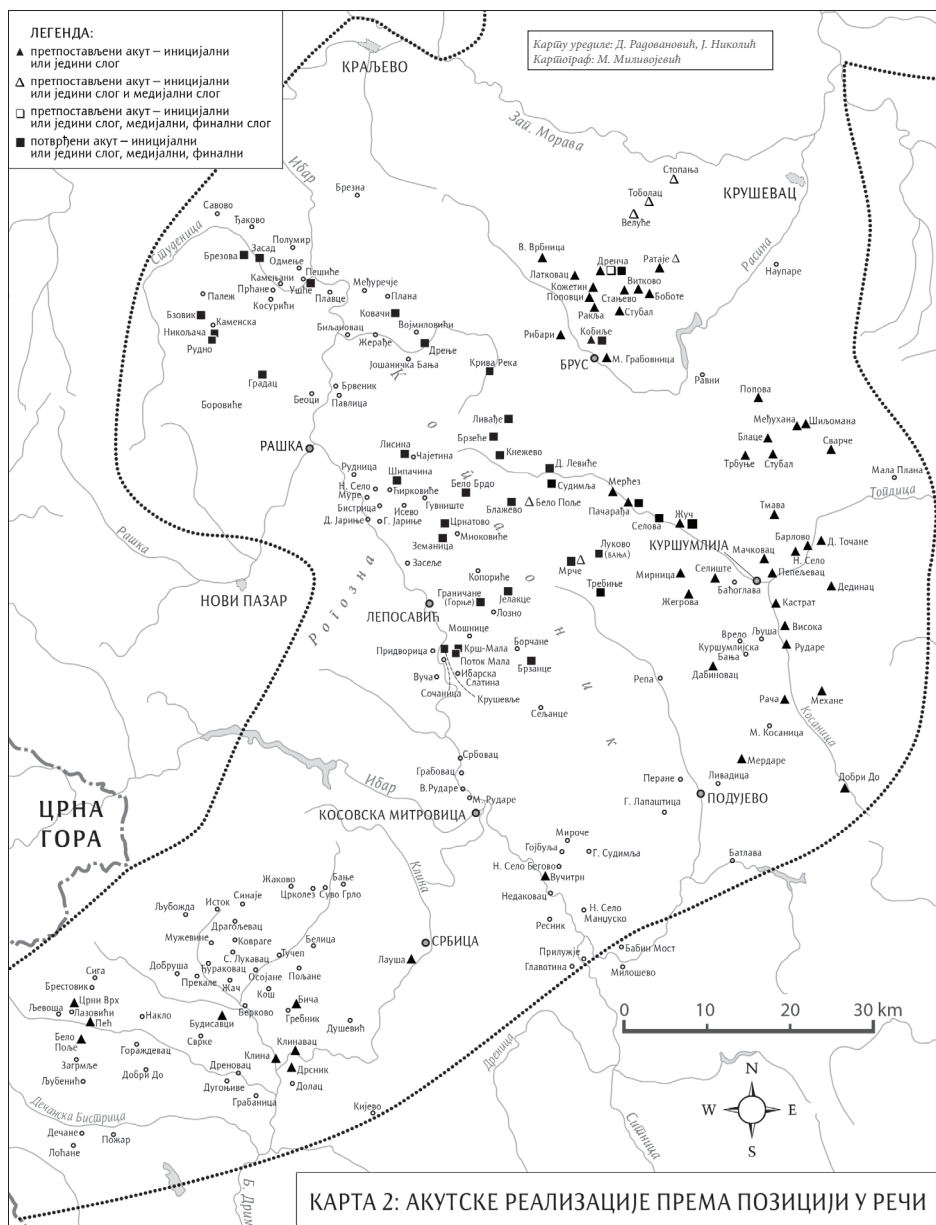
2.8. Фонолошка индивидуалност акута представља „заједничку научну својину” П. Ивића и С. Реметића, утемељену Ивићевим прилогом о неоакуту на падинама Копаоника (Ливађе и Кобиље). Тада је П. Ивић констатовао да неоакут „долази, пре свега у нефиналним слоговима”, при чему „у том положају (...) контрастира са остала три акцента, што је довољно да докаже његову фонолошку индивидуалност”. Тонска линија код акутски интонираног вокала варира приближавајући се дугосилазном и дугоузлазном (1994: 241–245).

2.9. После Ивићевих експлицитних констатација да се у средишњем поддијалекту у копаоничкој области очувала акутска вредност, уследила су обавештења са косовскометохијске стране Копаоника (Радоичић 1996), из студеничког краја (Драгин 2015) и из копаоничке области (Радић 2010б).

2.10. За ареале в. Карту⁸ 1 и Карту 2:

⁸ Приложене карте уредиле су ауторке прилога, а изradio их је Милован Миливојевић, картограф Географског института „Јован Цвијић” САНУ.

3. АКУТ У ГОВОРИМА СРЕДЊЕГ ИБРА

3.1. У прилог ранијим истраживањима косовскометохијске зоне, трагом истраживачких резултата П. Радића (2010а) и И. Радоичић (1996), за потребе овог рада извршиле смо теренско истраживање у шест насеља. Ради се о пунктовима које Божовић убраја у IV зону (екавски говори): на десној страни

Ибра – Исево, Сочаница, Ибарска Слатина; и о пунктовима Божовићеве III зоне (екавско-ијекавски говори) на левој страни Ибра – Горњи Крњин, Придворица и Вуча. Питање су отворили Божовићеве акценатски ликови са дугоузлазним акцентом *лџзе (?)* (Божовић 2008: 370), што је касније Радић (в.т.2.5) довео у везу са могућом акутском реализацијом у пункту Придворица, то јест у Божовићевом екавско-ијекавском пункту.

3.2. Грађа је у ових шест пунктова сакупљена по сачињеном упитнику за ову прилику, што је омогућило и укључивање методологије експерименталне фонетике у њену обраду, уз консултације са Снежаном Гудурић и Александром Лончар.

3.2.1. Прелиминарна мерења извршиле су Д. Радовановић и С. Гудурић. Узорковани примери пропуштени су кроз програм PRAAT, при чему се водило рачуна да се узоркује и експериментално обради исти тип примера према категорији речи, слогу и позицији код различитих информатора приближно исте старосне доби у различитим пунктовима. На спектограмима се уочава пораст висине фреквенције основног тона, у вредности: почетак 178 Hz ~ врхунац 261 Hz ~ крај 218 Hz. Најмања разлика између почетка и врхунца забележена је у једном примеру где је почетак био на 202 Hz, а врхунац на 219 Hz. Крај је, међутим, у овом примеру пао на чак 106 Hz, што је уједно и најнижа вредност основног тона забележеног у корпусу; време трајања износи у просеку од 0,105 до 0,145 секунди. Добијени резултати углавном су слични вредностима добијеним испитивањем на узорку чакавских и славонских говорника, и изгледа ближи опису славонског акута, што је Ивић констатовао и за копаонички неоакут (1994: 245) (в. т. 3.2.2).⁹

3.2.2. Ивић и Лехисте (1996: 90–91) табеларно и на графикону показују просечне вредности фреквенције (у херцима) и трајање (у милсекундама) на узорку чакавских говорника, с обзиром на акценатски тип и положај у речи. За наше истраживање корисне као упоредиви материјал су вредности акутске реализације и положај у речи, које се код троје узоркованих чакавских испитаника крећу, на пример: у медијалној позицији почетак 203 (Ч1), 208 (Ч2) и 239 (Ч3) ~ врхунац 232 (Ч1), 223 (Ч2) и 247 (Ч3) ~ крај 222 (Ч1), 215 (Ч2), 246 (Ч3) у трајању 134 до 150 милсекунди; или у финалној позицији, на пример код два испитаника: почетак 214 (Ч2) и 200 (Ч3) ~ врхунац 250 (Ч2), 200 (Ч3) ~ крај 249 (Ч2) и 180 (Ч3) у трајању од 193 до чак 300 милсекунди.

Просечна вредност фреквенције и трајање тона вокала под акутском вредношћу код испитаника из Славоније на корпусу састављеном од тринаест именица за медијални и дванаест именица за финални положај, креће се у медијалном положају – почетак 191 ~ врхунац 226 ~ крај 199; трајање 317; у финалном положају – почетак 206 ~ врхунац 208 ~ крај 180; трајање 317 (Ивић – Лехисте 1996: 100–101).

Ивић наводи да се акут у поткопаоничком крају (Брус и Брзеће) по својим особинама налази негде између дугосилазног и дугоузлазног, те и да за „њега важи оно што је констатовано за ~ у Славонији: од ^ он се разликује

⁹ Фреквенцију основног тона свих пет вокала под копаоничким акутом на основу фонолабораторијских мерења в. у Ђуровић (1996: 19).

узлазним (или бар равним) тоном на акцентованом вокалу, а од ' ниским тоном на следећем слогу ” (1994: 245).

3.3. У испитаним насељима¹⁰ акут је присутан у следећим категоријама:

а) у облицима презента: *знъм нѣща мѣјка и свекрѣва* Пр, *свѣжеш је* ГК, *да онѦ ѿолажеш* Ис, *извѣдимо ѿа се ѿѦ ѿросуши* Сч, *јѦ сам ѿдчео да рѣдим* Пр, *ѿдем да куѿим* Ис, *куѿим* Пр, *млаѿтим ѿасуљ* Ис, *окрѿамо* Ис, *ѿѦ свѣ обѣѣи* Пр, *млаку вѣду замѣсиш* Ис, *мѣсѿо је дѣбро рѣђа свѣ* Пр, *лѣб кѣко умѣсиш* Ис, *замѣси сѿѣви се ѿѣциво и сѦ* Пр, *онѦ се измѣљи* Пр, *ѿѦ је мѦраѦ нѣко да чуѣа* Пр, *куѿимо* Вч, *ѿдсле онѦ кѣд се цѣди* Пр, *мѦраш да бѣреш* Ис;

б) код именица **двосложних**: *ѿѣсѿо* Вч, Ис, *у ѦѦкѣсе ѡѿѿѿ ѿѦ сѣно* Вч, *бѿвѣло сѿѿа* Ис, *ко му ѿѣдне сѿѿа нѣма нѿѿѿѿа* Ис, *сѿѿа* Пр, *ѿѿѿѿа* Пр, *сѣно* Пр, *ѿасуљ* Сч, *замѣсим ѿѣсѿо* Пр, *млаѿтим ѿасуљ* Пр, *Ѧко сѿѿѿѿе нѿје јѦко* Пр, *ко имѣло лѣѦо сѿѿѿѿе* Вч, *комѿѿр* Сч; **вишесложних**: *рѣдѿо ка Ѧѿѿѿѿр* Пр, *да најѿѿѿѿем домѣђи* Вч, *млади волѣви не-знѿ д-ѿѿу сѦми у Ѧрѣње* Сч; **збирних**: *ѿа су сѣкли ѿруђе* Пр, *ѿрѣжђе* Вч Пр Сч, *ѿѦѣжђе*, *лѿѿѿѿе* ГК, *цѣѣѿе* Сч Пр, *ѿѦѣжђе* Сч, *зрѣѣѣѿе* Сч, *чѿѿѿѿѿење камѣђа* Пр.

в) у прилошким и придевским речима: *бѣѿами сам бѣдно ѿрѣшла* Ис, *нѣ знам кѣко ал'ја на дѣсно онѦ* Пр, *нѣма кѣд* Пр, *јѦ сам бѿла мѣла* Ис.

3.4. Представљена грађа указује да се неоакут на испитиваном терену везује за идентичне граматичке категорије, као и у другим зонама са овом акценатском специфичношћу. Најбоље је очуван у презенту глагола и код двосложних именица.

3.4.1. У непосредном суседству у лепосавићким пунктовима, И. Радочић (1996) доноси сразмеран број потврда са акутом код именица, у презенту глагола и радном глаголском придеву; нешто мање је потврда код придевских и прилошких речи. У говорима копаоничке области презент се по правилу показао као најподеснији облик у коме се употребљава акут (Ивић 1994: 241–245, 158, 160; Ђуровић 1996: 17; Радић 2010б: 47–48).

3.4.2. Претпоставка је да се у говору Бруса и Александровца акут најбоље очувао код именица (Алексић – Вукомановић 1966), и само код једносложних именица у околини Куршумлије (Вукићевић 1993). Трстенички говор акутску вредност везује за презент и трпни придев, док је редак код императива, именица, придева и бројева (Јовић 1968: 28). Облици презента са „траговима акута” предњаче и у студеничком крају (Драгин 2015: 65).

3.5. Стање у погледу позиције у речи акутске реализације на овом микроареалу је следеће:

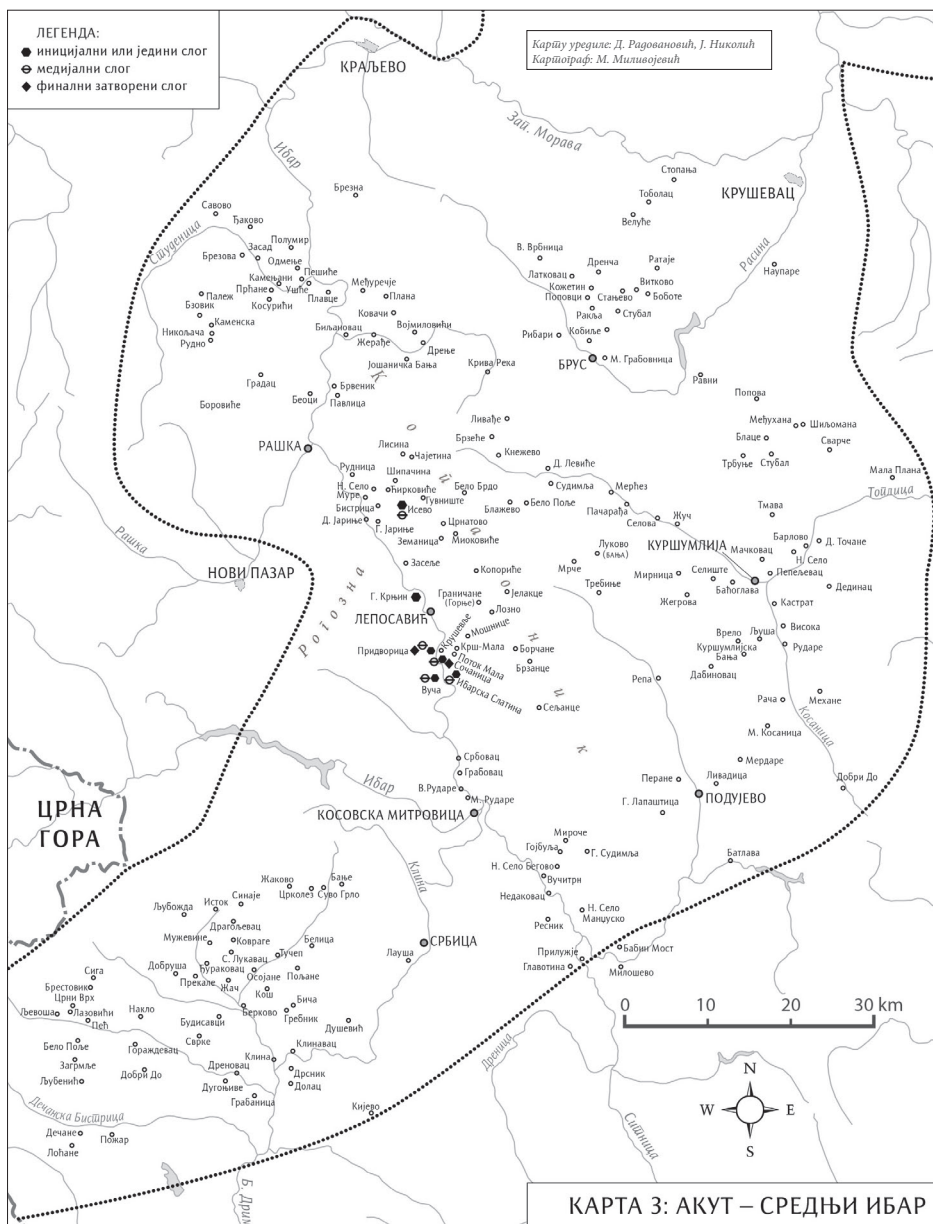
а) **на једносложним речима**: *знъм, кѿд*;

б) **на иницијалном слогу** двосложних речи: *чуѣа, цѣди, рѣђа, сѣно, сѿѿа, сѿѿѿѿе, свѣжеш, куѿим, рѣдим, ѿѣсѿо, ѿѿѿѿа, ѿруђе, ѿрѣжђе, ѿѦѣжђе, цѣѣѿе, зрѣѣѣѿе, лѿѿѿѿе, бѣдно, на дѣсно*;

¹⁰ Исево (Ис), Горњи Крњин (ГК), Сочаница (Сч), Придворица (Пр), Вуча (Вч), Ибарска Слатина (ИС).

в) на финалном слогу двосложних и вишесложних речи: *йасуљ*, *комийр*, *офицйр*;

г) на медијалном слогу вишесложних речи: *йолѧжеш*, *млѧйtimo*, *куѧtimo*, *камѧња*, *домѧћи*, *йросуѧци*, *окрѧамо*, *одбѧци*, *замѧси*, *замѧсиц*, *умѧсиц*, *измѧљи*, *омѧтамо*, *орѧње*.

3.6. Поред примера са акутском вредности, у грађи се нашао приличан број потврда са реализацијом дугосилазног акцената:

1) код једносложеница: *mās* Пр, *īrāg* Сч, *īrūī* Сч, *rāg* ГК, *znām* ГК, *vīr* Ис;

2) код двосложних и вишесложних речи: а) на иницијалном слогу: *kīla*, *čēdi* Пр, *čūvam* Ис, *īēsīto* Пр Сч, *sēno* Сч Пр ГК Ис Вч, *čvēhe*, *sūnce* Сч Вч, *mōba* Вч, *īrūhe* Сч Ис ГК Ис, *īrōžhe* Сч, Ис ГК Ис Пр, *bēdno* Ис, *svēžeci* Сч, *mēsīm* Вч, *gōhem*, *īōhem*, *čēheno*, *sīēīnem* Ис; б) на медијалном слогу: *izmēša*, *razmēsīm*, *īromēšam* Пр, *omlāīi* Вч, *Jarīne*, *īrevrēniš*, *sīovēže se*, *īosādiš*, *razmōīāva* Ис, *osnōvnu* Ис, *zamēsīm* Сч Пр Вч, *očēdi* Сч Пр, *īovēžemo* Ис Ис, *nasādi*, *rašīri* ГК, *beļōjka*, *črnōjka* ГК Ис, *osūši* ГК Ис Вч, *kamēne* Ис ГК; в) на отвореној ултими: *gānā*, *sīōjū*, *vodē* Пр, *oīrēdū*, *umekšā*, *namoīā* Ис, *umoīā*, *īrežīvī*, *hūīī*, *čuyā se*, *ogozīd* ГК, *īrēgē*, *īe-šēs gānā*, *īrekorēkē*, *zemlē*, *snaīē* Вч, *srēkē*, *neмоīā*, *dvē kravē*, *oko sīokē* Ис; г) на затвореној ултими: *īasūļ* ГК Ис, *kolāč* Вч Пр Ис *ogozībr* Сч, *komīšāi* Сч, *īoravnāš* Ис, *kromīīr* Пр Сч Ис ГК Ис, *oīrebenāš*, *īrēgēš*, *īgēm* ГК, *īokrivāč*, *sa slamōm* Вч, *īparagājs* Ис;

3. без потврда после дужине на отвореној ултими: *gānā*, *sīōjū* Пр, *oīrē dū* Ис, *īrežīvī* ГК, *īrēgē*, *gānā*, *rēkē* Вч.

Оваква дистрибуција у речи иде у прилог Ивићевим тврдњама које се тичу свих косовско-ресавских говора са очуваним акутом – добра очуваност неоакута у нефиналном положају и његов прелазак после преакценатске дужине у дугосилазни акценат (Ивић 2009: 86–88).

3.7. Према новосабраној грађи показује се да је најмање потврда код једносложних речи, док на отвореној ултими изостају потврде. Поред тога, у знатном броју примера евидентан је процес замене акута циркумфлексом.

У нашој грађи изостају потврде акута на последњем отвореном слогу, што чини крупнију разлику у односу на ранија истраживања И. Радоичић (уп. пр. *вели*). Битно смањену заступљеност акута у финалном положају бележе и други аутори; в. т. 2.7. (Ивић 1994: 242–243; Алексић – Вукомановић 1966: 292–293; Јовић 1968; Ђуровић 1996: 16–17; Радић 2010б: 46; Драгин 2015: 65).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

4.1. У раду су на основу досадашњих описа косовско-ресавских говора, с освртом на исцрпан преглед досадашњих истраживања о „једновековном” отвореном питању присуства метатонијског акута на простору источне штокавштине – хронолошки и картографски приказани ареали његове очуваности. Поред тога, трагом досадашњих истраживања у говорима средишњег поддијалекта и с претпоставком да изоглосе продужују и југозападно од копаоничког масива на косовскометохијском терену, у раду је анализиран материјал добијен у шест пунктова Средњег Ибра, прелиминарно обрађен и методом експерименталне фонетике. Наш материјал потврђује присуство метатонијског акута у говорним типовима средњоибарске зоне, на сектору од Лепосавића ка Косовској Митровици, с обеју страна Ибра. Бројне потврде акутских вредности из зоне са ијекавским цртама (Божовићева III и IV зона) на косовско-ресавском супстрату опстају упркос снажним наносима из правца Рогозне.

4.2. На истраженом микроареалу акут смо бележили на једносложницама, ретко на иницијалном слогу двосложних и у медијалној позицији вишесложних речи, где је и најбоље очуван. На финалном затвореном слогу двосложних и вишесложних речи присутан је у мањој мери, док је акутска вредност потпуно изостала на финалном отвореном слогу (в. т. 3.5.). Налази показују да се од категорија речи презент глагола и двосложне именице издвајају као подесне за чување ове акценатске специфичности (в. т. 3.3).

4.3. Фонолабораторијским мерењима успели смо сагледати добијене вредности у контексту вредности чакавских, кајкавских и славонских говорника, на ширем плану, те дошли до закључка да Ивићеви наводи о идентичности копаоничког акута са славонским акутом вреде и за реализацију акутске вредности у зони Средњег Ибра.

4.4. Имајући у виду изнесено, правце будућих истраживања требало би усмерити даље ка јужнијим косовско-ресавским говорима косовскометохијског ареала, уз комплетирање слике у северном Поибарју одакле, надамо се ускоро, очекујемо обавештења. Верујемо да ће истраживања која су у току у ибарском сливу (од Косовске Митровице до Ушћа) и нешто јужније до Вучитрна моћи дати одговоре у вези с прецизнијим правцима кретања изоглосе фонолошке очуваности акута те помоћи у решавању овог веома важног научног питања за српску, али и општесловенску историјску дијалектологију.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Радомир, Вукомановић, Славко. Основне особине александровачког и брусског говора. *Анали Филолошкој факултета 6* (1966): 291–320.
- Арсковић, Југослава. Главне фонетске особине говора Блаца и околине. *Прилози проучавању језика 9* (1973): 55–78.
- Божовић, Маринко. *Говори Средњега Ибра*. Друго проширено издање. Приштина – Лепосавић: Институт за проучавање културе Срба на Косову и Метохији, 2008.
- Вукићевић, Милосав. О говору околине Куршумлије. *Огледи из дијалектолошких истраживања*. Приштина: Филолошки факултет у Приштини, 1993, 7–41.
- Драгин, Гордана. Неоакут у студеничким говорима. Божо Ђорић (ур). *Србистички прилози. Зборник у част професора Славка Вукомановића*. Београд: Филолошки факултет, 2005, 89–92.
- Драгин, Гордана. *Говори у сливу Сјуденице. Увод, фонетика, њексјови*. Нови Сад: Тиски цвет, 2015.
- Ђуровић, Радосав. О акценту села Дренче (код Александровца Жупског). *Шест ојлега о српским акценцима*. Ужице: Учитељски факултет – Културно-просветна заједница, 1996, 9–37.
- Елезовић, Глиша. Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи. *Српски дијалектолошки зборник II* (1911): 464–473.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику. Целокујна дела VIII/2*. Љиљана Суботић (прир.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1996.
- Ивић, Павле. Главне линије развоја прозодијског система у српскохрватском језику. Драгољуб Петровић (прир.). *О фонологији. Расправе, сјудије, чланци. Целокујна дела XI/1*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1998, 393–404.
- Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Слободан Реметић (прир.). Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- Ивић, Павле. Неоакут на падинама Копаоника. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XXXVII* (1994): 239–246.

- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–240.
- Милорадовић, Софија. Косовско-ресавски говори Косова и Метохије. Статус унутар дијалекатске формације, преглед одлика и истражености. Драган Војводић (ур.). *Косовско-мειοхијски зборник 8*. Београд: САНУ, 2019, 185–225.
- Московљевић, Милош. Сећање на једну дијалектолошку екскурзију са професором Белићем. *Наш језик X* (1960): 81–83.
- Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић. Неоакут на северном подножју Рудника. Срето Танасић (ур.). *Зборник Института за српски језик САНУ I*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, 419–428.
- Петровић, Драгољуб. Трагови неоакута у говорима југозападне Србије. Милета Букумирић (ур.). *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукућевићу*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2010, 397–402.
- Петровић-Савић, Мирјана. О траговима неоакута у говорима северозападне Србије. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LXIII/1* (2020): 131–139.
- Пижурица, Мато. Општекарпатски дијалектолошки атлас из перспективе српског језика. Марјан Марковић (ур.). *Ареална лингвистика – теорији и методи – материјали од научнајаш конференција по повод ијетодичинајаш од смртијаш на Божидар Видоески*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2005, 69–77.
- Радић, Првослав. Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 1–74.
- Радић, Првослав. О говору Горње Топлице. Мирослав Пантић (ур.). *О српским народним говорима. Дани српског духовног преображења IV*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 1997, 55–68.
- Радић, Првослав. О говору јагодинског краја. Јудита Планкош (ур.). *Живот и дело академика Павла Ивића*. Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица, Магица српска, Филозофски факултет у Новом Саду, Народна библиотека Србије, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2004, 251–271.
- Радић, Првослав. *Койаонички говор – етногеографски и културолошки иприситијаш*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2010б.
- Радић, Првослав. О траговима старосрпског акута у говорима Косова и Метохије (Путевима једног научног открића у Срба). Софија Милорадовић (ур.). *Косово и Мειοхија у цивилизацијским поковима I*. Косовска Митровица – Београд: Филозофски факултет Универзитета у Приштини – Завод за уџбенике, 2010а, 229–242.

*

РЕМЕТЋ, Slobodan, Pavle, Ivić. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, 477–484.

РЕСО, Asim. Трагови метатонијског акута у српскохрватској штoкaвштини. *Iz jezičke teorije i prakse*. Beograd: Naučna knjiga, 1987, 252–257.

РАДОЋИЋ, Ivana. Fonološki opis govora leposavičke okoline. *Прилози ипрочавању језика 27* (1996): 32–52.

Драгана Радовановић
Јована Николић

АКУТ В ГОВОРАХ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИАЛЕКТА
(ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДИАЛЕКТНЫХ ЯВЛЕНИЙ)

Резюме

В настоящей работе исследованы материалы шести пунктов в районе Среднего Ибра, которые предварительно обследованы методом экспериментальной фонетики и подтверждают присутствие метатонического акута в речевых типах средненбарской зоны, в секторе от

Лепосавича до Косовска-Митровици. Подтверждения неоакута из зоны с иекавскими чертами косовско-ресавского субстрата показывают, что архаичные черты наблюдаются вопреки влиянию Рогозны. Фонолабораторные измерения помогли в широком плане исследовать полученные результаты в контексте результатов чакавских, кайкавских и славонских говоров. Также нами подтверждена точка зрения П. Ивича об идентичности копаоникского и славонского акутов, и реализации приведенного акута в зоне Среднего Ибра. На обследованном микроареале акут наиболее сохранен в первом слоге двухсложных и среднем слоге многосложных слов, в то время как в конечном открытом слоге не подтверждается.

Драјана Радовановић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија

(Примљено: 31. марта 2022;
прихваћено: 17. маја 2022)

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност
Ул. Филипа Вишњића б.б., 38220 Косовска Митровица, Србија
draganailija@gmail.com

Јована Николић

Институт за српску културу Приштина/Лепосавић
Ул. 24. новембар б.б., 38218 Лепосавић, Србија
jowana.nikolic94@gmail.com